

1971. május 8-án

Kérdez: Vezér E. és Eörsi I.

V: ...Popper Leóval. Egy csomó cikkét is kigépelte, sőt, itt van a Lukács elvtárs nekrológja a Popperről, ha érdekli. A Pester ~~Loyd~~ Loydban jelent meg.

L: Tudom.

V: Miután ugyanis kérdezni akarunk erről a Popperről, hát gondoltam elhozom. Ugy szól; egy ^{GÖYA-}~~golya~~kiállításról szóló cikke és még a

/??/ is irt, és itt van ez... Én nem is tudtam, hogy ő a Popper Dávidnak a fia. Az egy óriási csellista volt, egy nagyon nagy zenész volt. Éppen 60 éve halt meg, esetleg lehetne egy megemlékezést írni róla most. - Kenedi foglalkozik vele. Ez pedig a Művészetben jelent meg. És itt van ez a bizonyos Pester ^{ll}~~Loyd~~, amit maga irt róla.

L: Ezek nagyon érdekes dolgok.

V: És nagyon lelkes a fiatalember.

L: Ez a Popper talán a legnagyobb tehetség volt, akivel életemben találkoztam. Ennek csalhatatlan érzéke volt a minőség iránt. A legtöbb esetben úgy van, hogy a minőség-érzék ellentétben van a teoretikus érzéssel. Van egy bizonyos ilyen divergen^{cia}cia, és ez a fontos, hogy őbenne ez nem volt meg. Ezért volt ő egy ilyen egészen speciális eset a kritika történetében.

E: Lukács elvtárs, ebben az önéletrajzi vázlatában említette a barátságukat, de olyan módon, hogy azt mondta, hogy erre később még vissza szeretne térni, mert olyan nagyon fontos fejlődésben. El tudná esetleg mondani ennek a barátságnak a körülményeit, mikor ismerkedtek meg és...

L: A Popperék, minthogy a Popper Dávid tanította a hugomat csellózni, állandóan jártak hozzánk. Ebben az állandó hozzánk-járásban létrejött ez a barátság köztem és a Leó között olyan

módon, ezt tényleg így kell elmondani, hogy az én részemről a tisztelet és a hódolat volt az ő kvalitás-képességei iránt, mert énbennem ez nagyon kevésbé volt kifejlődve, különösen abban az időben. Azóta nagyon sok tapasztalatot szereztem, sokmindenféle közbejött, de ezt, hogy a művészetben a kvalitás-érzék a legfontosabb probléma, ezt én itt tanultam meg.

E: Mikor ismerkedtek meg, még középiskolás korban?

L: Középiskolás korban.

E: Egyidősek, kortársak.

L: Én körülbelül két évvel vagyok idősebb a Popper Leónál.

V: Csak egy.

E: Irodalomtörténész, filológus mellett ülünk, nem szabad vele vitatkozni.

V: Itt vannak az adatai, hogy 1866-ban született.

L: Akkor tényleg.

V: Összesen huszonöt éves volt. Hihetetlenül zseniális lehetett.

- Közben ideadta nekem Mária a Tolnainak a cikkét a Popperről.

Azt kéne valahol lehozni. Megkérem esetleg...

E: Mikor írta?

V: Nyilván most. Most küldhette. Tolnai Károly.

L: Ezt le kellene hozni valamilyen magyar...

E: Megpróbálom esetleg, ha már az Élet és Irodalomban^h nekem kell az évfordulókról gondoskodnom és minden hülyéről iratnom kell, akkor legalább annyi előnyöm legyen, hogy tehetségekről, igazi emberekről is irathatok. Ezt el is fogom esetleg vinni.

V: Máriától elkérjük és akkor én írok két sort a Tolnainak, hogy járuljon hozzá.

E: Mikor van az évforduló?

V: 71-ben 60 éve, 85 éves lenne.

E: Majd megbeszéljük akkor. Megismerkedésük a középiskolás

évekre, dolgoztak is együtt valamilyen művön...?

L: Nem dolgoztunk együtt, mert én főképpen irodalommal és ő főképpen képzőművészettel foglalkozott. Az, hogy én aztán bizonyos képzőművészeti dolgokról írtam, ez már ennek a befolyása alatt volt.

E: Az se volt, hogy ő fordított valamit németre, vagy fordítva?

L: Nem, semmi ilyesmi nem volt.

V: Azt hiszem, ő jobban írt németül.

L: Jobban írt németül, mint magyarul, de azért írt magyar cikket.

V: Igen itt van. A Művészetben egy cikk. A XX Század-ban is írt.

E: ~~xxxx~~ A lélek és a formát ki fordította németre?

L: Én magam. Magyarul is és németül is én írtam.

E: Akkor ilyen értelemben kollégák vagyunk, hogy mind a ketten Lukács-fordítók vagyunk.

V: Először magyarul írta?

L: Igen, először magyarul írtam, és lo és ll között lefordítottam németre.

E: Ez az önéletrajzi vázlatban még szerepel a Pethes neve is, mint olyasvalaki, akit vezetőjének... Milyen értelemben érezte vezetőjének, Führerének.

L: Először is ez a Führer nem jó szó. Mi fejedelemnek szólitottuk, Fürstnek és Pethesnek csálhatatlan ítélete volt minden színházi dologban. Ha ő azt mondta, föl kell emelni a jobb kezét és nem elsüllyeszteni a bal kezét, akkor ez egész biztos, hogy száz percentre igaz volt. Volt egy ilyen csálhatatlansági illúzió a mi részünk-ről, hogy a Pethest föltétlenül bámultuk, modell-figurának ismertük el a Thália-időben.

E: Akkor ismerték meg, a Thália szervezésekor ismerték meg a Pethest?

L: Pethes, Ódry és egyes más színészek Hevesi Sándorral baráti kapcsolatban voltak. Akadt, hogy mi Hevesi Sándort megkértük, hogy vezesse a Tháliát és hozza létre. Ebből létrejött egy kávéházi összejövétel, amelyben - a Pethes nem játszott a Tháliában, - ezekben az összejövetelekben a koronázatlan király szerepét töltötte be.

E: Aktivan is segítette a Tháliát.

L: Tanácsokkal okvetlenül. Ezt nagyon ki kell emelni, hogy ő olyan színész volt, aki tudatosan, éppen a tudatossági elem nagy hangsúlyozásával csinálta az összes dolgokat. Ennélfogva létrejött egy megbeszélési-atmoszféra, amelyben ő játszotta a főszerepet.

E: A szervezésen kívül Lukács elvtársnak milyen szerepe volt a Tháliában?

L: A szervezésen kívül nem volt semmi tevékenységem. Készültem, két csalódás is ért rövid pályafutásomban, egyrészt rájöttem arra, hogy nem vagyok író, másrészt pedig rájöttem arra, hogy nem vagyok rendező. Hogy én nagyon jól meg tudom fogni az idea és a drámai cselekmény összefüggését, ellenben azt, hogy egy színész a jobb kezét emelje föl vagy a bal kezét emelje föl és hogy ez milyen döntő fontosságú egy bizonyos tekintetben, ehhez semmi tehetségem sincs.

V: És a Bánóczy hogy folyt ebbe bele?

L: A Bánóczy az egy nagyon ügyes szervező ember volt és az után, hogy a Thália fölmondta a szolgálatot, ő még sokáig vitte a dolgot tovább. Akkor mi már mindnyájan elvesztettük az érdeklődésünket, mert a mi érdeklődésünk irodalom-színészeti volt, bizonyos dolgoknak, a Soltness építőmester vagy a Hebbel Mária Magdalénája és így tovább, ezeknek az előadásaival töltöttük

el az időt, azon kívülre nem maradt se idő, se energia.

V: És Benedek Marcell tehetségesnek indult akkor?

L: Benedek Marcell egy nagyon jóindulatu és kitűnő ember, aki-
nek azonban azt mondanám, semmi határozott tehetsége nem volt.
Ő egy litérátor...

V: Széplélek.

L: Széplélek, ez a helyes kifejezés rá.

E: A műsor-összeállításban játszott-e szerepet?

L: Játszottam. Például a Hebbel Mária Magdalénáját én vittem körösz-
tül, hogy játsszák.

E: Mint fordító?

L: Nem.

E: Erzsi, hallott valamit a Vadkacsa...

V: Azt hallottam, hogy a Vadkacsát fordította.

L: Fordítottam.

E: És játszották ebben a fordításban?

L: Igen.

E: A Thália játszotta.

L: A Thália játszotta.

V: Ez sehol lexikonban nincsen.

L: Nem nagy differencia, én a Vadkacsát tényleg lefordítottam.

E: Mást nem fordított.

L: Mást nem fordítottam.

E: Megvan ennek a szövege?

V: Persze, hogy megvan.

E: A Vadkacsa szövege?

V: Megvan, ebben a fordításban. Nyilván megvan, mert én bibliográ-
fiában olvastam.

E: Filológus, mindent megtalál. Rettenetes veszélyes írni a
közelében. - Ugyancsak az önéletrajzi vázlatban szerepelt még

egy-két más adalék, amiről nem beszéltünk régebben. Irma Seidler neve például. Neki ajánlotta A lélek és formákat.

L: Az Irma Seidler a Pollányi család körébe tartozott, és énnekem volt vele 907-ben egy rendkívül jelentős találkozásom, amiktől fogva az lett, hogy ezt szerelemnek vagy nem szerelemnek nyilvánítják, az egy későbbi probléma, de őneki az én 907 és 911 közötti fejlődésekre rendkívül mély befolyása volt.

V: Övele mi lett?

L: Ő öngyilkos lett 11-ben. Azután jelent meg A lélek és forma. Az ő halálának a leírása és az én Mittschuld-nak a kifejezése.

V: Fölirtam valamit, ami ugyan nagyon visszamenne. Maga elmondta gyerekkorának a legfontosabb benyomásait. Én azt nem értem egészen, hogy például a milleneum, mint esemény, vagy a Kossuth temetése, vagy ilyen nagyon megrázó nemzeti események teljesen hidegen hagyták?

L: Teljesen hidegen.

E: Családi okból is nyilván. A családot is.

L: A család az ünnepelt. Protokoll volt, én ezt nem tekintettem soha valódi történésnek.

E: Ugyancsak egy mondat erejéig szerepel ebben a följegyzésben a zsidóság problémája, mint olyasmi, ami sohasem határozta meg a fejlődését. Se pro, se kontra.

L: Se pro, se kontra.

E: Olyan értelemben sem hatott ez, hogy bizonyos, tudatától függetlenül okozott problémákat, anélkül, hogy akarta volna esetleg?

L: Az evangélikus gimnáziumban, ami a fontos, ottan a Lipótváros volt az arisztokrácia. Ott én nem szerepeltem, mint zsidó, hanem mint lipótvárosi ifju, aki arisztokrata szerepet játszott ebben az iskolában. Ennélfogva természetes, hogy a zsidóság kérdései

nem merültek föl. Azt, hogy én zsidó vagyok, azt én tudtam mindig, de lényeges befolyással fejlődésemre sosem volt.

V: Ne felejtse el, hogy egy egészen más kor volt.

E: Azért, mert egyszer nemrégiben a Csóóri Sándor barátom mondta, hogy az Illyés azt mondta egyszer nem neki, Lukács elvtársról, hogy azért becsüli különösen, mert a forradalmárrá válásában semmiféle szerepe nem volt zsidó-bosszunak. Ez az Illyés kifejezése.

L: Ez azért volt, mert én nem éreztem magamat zsidónak. Én a saját zsidóságomat egy születésbeli ténynek vettem és azzal a dolog be volt fejezve.

E: Meg lehet különböztetni egymástól azt, hogy az ember minek veszi a dolgait, és mások minek veszik az ember dolgait. Eközött különbség van.

L: Ez a dolog úgy áll, hogy természetesen magától értetődő dolog, hogy az akkori Magyarországon különbséget tettek zsidó és nem zsidó között. Ennekem azonban az a szerencsém volt, hogy én a Lukács Krisztina díjat egy pályázaton nyertem meg. Ott, amikor fölbontották a levelet, akkor nem tudták, hogy én zsidó vagyok, ennél fogva Beöthy és Alexander is egyszerűen befogadtak abba a törzskönyvbe, amelyben az emberek be voltak...

E: Ez ma sokkal nehezebb, azt hiszem.

L: Sokkal.

V: Nemcsak ma, már a következő generációban is.

L: A következő generációban is, már a diktatura után, ez egy sokkal nehezebb kérdés volt. A diktatura előtt nem játszott komoly szerepet.

E: De valamiképpen azért mégsem lehet teljesen véletlennek tekinteni, hogy a diktatura vezető rétegében ilyen nagy számban képviseltették magukat a zsidók. Mi lehetett ennek az oka?

L: A zsidók a legkultiváltabb és a legelfogulatlanabb réteg amely volt, a nyugati kultúrával szemben állást foglalt. Ennélfogva három zsidó esett egy keresztény, aki pro lett volna ezekhez a problémákhoz.

E: A kultúrában való elfogulatlanság az oka, és nem az, hogy valamiképpen plusz emáncipációs problémájuk volt, amelyik az igazságérzetüket állandóan sértette?

L: Én csak magamról tudok beszélni. Énnálam nem volt. Én abszolúte nem éreztem magamat zsidónak.

V: Sokkal inkább egy más dolog lehetett így, egyeseknél legalábbis. Például a Jászínál egy tulkompenzált magyarság-tudat.

L: Az is volt. Nálam nem volt.

E: Ez az emlékezés az érettségi -koráig....

V: Illetőleg a Bródyval ezen végigmentek, mi inkább érettségi után...

E: Érettségi-koráig van ez alaposan és részletesen végig, egy csomó dolog fölmerült még, amelyet nagyon régen, mikor először beszéltünk a fiatalkori fejlődéséről, csak éppen érintette.

Érettségi után rögtön külföldre ment tanulni?

L: Nem. Először itten tanultam. Egyszer egy szemeszterre kimentem Nyugat-Berlinbe, másodszor egy rövidebb időre, de én 11 előtt nem voltam huzamosabb ideig külföldön.

E: Itt járt akkor a pesti bölcsészkarra.

L: A pesti bölcsészkarra.

E: Mikor először kiment külföldre, már rögtön a Weber-körhöz csatlakozott?

L: Én német irodalomtörténész akartam lenni. Kimentem oda azzal a naiv hittel, hogy ezek az irodalomtörténészek azok, akik tényleg a dolgot csinálják. Ha szabad ezt az anekdotát elmondanom, mert ez döntötte el ugyyszólván az életemet, hogy a Werther Lotte-

jának a szeme színéről volt szó. És a Wertherben kék szeme van a Lottenak, valóságban azonban fekete szeme volt. És erről írt valaki egy nagy dolgozatot. És én itt láttam a megtestesítését annak, amit Hatvany Die Wissenschaften -nek nevez.

E: Ez nyilván nagy kiábrándultságot okozott.

L: Nem is olyan nagy kiábrándultságot, mert ez a kiábrándulásnak az alsó fokai már régen megvoltak. Tulajdonképpen egy betetőzése egy ilyen folyamatnak, amelyben én leszakadtam az irodalomtörténetről.

E: És akkor kezdődött meg az újfajta tájékozódása...

~~xxx~~ L: A filozófia felé és akkor kezdődött a Simmel és később a Webernek a hatása.

E: Ha össze kéne foglalni ezt a hatást, azt, ami belőle pozitív, akkor hogy foglalná össze?

L: Ugy foglalnám össze, hogy Simmel fölvetette a művészi dolgoknak a társadalmi jellegét, és ezzel énnekem adott egy nézőpontot, amibe messze Simmelen túlmenően, de ebben az irányban tárgyaltam az irodalmat. A drámakönyvnek tulajdonképpen a filozófiája a Simmel-féle filozófia.

E: És Weber hatásának a lényege?

L: Webernek a hatása később jött, az egy mélyebb és - nem tudom másképp kifejezni, mint egy mélyebb, Simmelnek voltak ilyen frivol oldalai, hogy a Simmel frivol oldalai nélkül egy átfogó irodalomtörténetet akart megalapítani. Ebben természetesen belejátszott az én egész Kant-i fejlődésem és ezt talán megemlítem, mert egy fontos kérdése a Weberhez való jó viszonyunknak, hogy én Webernek egyszer azt mondtam: Kant azt mondja, hogy az esztétikai ítélet az a lényege az esztétikumnak. Én azt mondom,

hogy nincs ez az esztétikai ítéletnek a prioritása, hanem van a Sein-nek a prioritása, est gibt Kunstwerke wie sind sie möglich? - így tettem én fel Wbernek a kérdést, és ez egy nagyon mély benyomást tett rá.

E: Ez az első esztétika, a heidelbergi töredék?

L: Az esztétikának az alap-problémája.

E: A Simmel és a Weber megítélésében később, főként Az ész trónfosztása idején egyértelműen negatív állásponton van.

L: Weberhez morálisan mindig egy pozitív állásponton álltam, Simmelnél egy bizonyos frivolitást kritizáltam, és ezért Simmelnél egy elhidegülés állt be, ellenben Webernél nem.

E: Ebben az időben kezdődött a Blochhal való barátsága is?

L: Igen.

V: Heidelbergben Laskot is megismerte.

L: Ismertem, igen.

V: Ez nem volt egy közelebbi barátság?

L: Ez egy jó barátság volt, de az, hogy Lask az én fejlődésekre benyomást tett volna, arról szó sincsen. A Blochnak a benyomása az egy óriási befolyás volt, az a befolyás, hogy lehet a régi módon filozofálni. Én addig elfogult voltam a koromnak az új kantianizmusában és ~~csak~~ Blochnál láttam egy ilyen jelenséget, hogy valaki úgy filozofál, mintha ez az egész filozófia nem létezne. Ez az egész mostani filozófia. És úgy filozofálni, ahogy Arisztotelesz vagy Hegel filozofál, hogy ez ma lehetséges.

V: Bloch miért volt itt 910-ben?

L: Bloch a Simmelnek volt a tanítványa, és Simmelnél megismerkedett a Ritók Emmával. Ritók Emma révén kerültünk mi összeköttetésbe Blochhal. Mellesleg mondom, hogy talán mint anekdota érdekes, hogy a Blochnak az első benyomása rólam igen rossz volt.

Azt mondta, esztéta és nem komoly ember és így tovább. En erre, amikor a Ritók Emma természetesen elmondotta nekem, azzal feleltem: es gehört nichts zur Psychologie des grossen Philosophen
/?/ oder es bedeutet: Philosophen ein guter Mensch .

Ez nagyon imponált, ez a fölfogása az ítéletének a Blochnak.

Attól fogva azután bizalmas barátság állott fenn köztünk.

E: Ez a barátság meddig tartott, vagy megszakadt ez egyáltalán?

L: Ez a barátság tartott addig, amíg Bloch Heidelbergben volt, 909-től mondjuk 911-ig. Attól fogva azután szétváltunk, mert Bloch elment Svájcba a háboru elől én pedig otthon maradtam, és aztán azt a fejlődést csináltam végig, amit csináltam, s azután jóval később találkoztunk megint.

E: Ez már emigráció éveiben volt, Ausztriában, Nürnbergben?

L: Igen.

V: Ezért írta meg a Ritók Emma a Blochot a Szellem kalendoraiban.

L: Igen.

E: Bosszuálló nő?

V: Persze. Nyilván nem vette feleségül, vagy valamit remélt tőle.

L: Ezt a Ritók Emmánál sose lehet tudni.

E: A heidelbergi időszak után visszatért Magyarországra?

L: A heidelbergi időszak után visszatértem, hiszen Magyarországon töltöttem a forradalomnak az idejét.

E: De a háborut nem végig, vagy végig?

L: En Budapest és Heidelberg között vacilláltam.

E: Hogy tudta a katonaságot meguszni?

L: Ez megint egy ilyen dolog, ami a bankigazgató fiával függ össze, hogy egy bankigazgató fia, ha nem akart szolgálni, nem szolgált.

V: Ritka bankigazgató fia akart szolgálni.

L: Beállott az a dolog, hogy minket bevitték a kaszárnyába termé-

szetesen, ott kezdettől fogva úgy mondták, hogy orvosi vizsgálat elé kerül, és az orvosi vizsgálat úgy volt, hogy egy súlyos neuraszténiát konstataáltak nálam.

E: Azt hiszem, azt a betegséget, ami a legkevésbé volt meg egész életében.

L: Ez a súlyos neuraszténia ez volt az én betegségem. Hozzáteszem, hogy Korányi konstataalta. Ezt a magyar korrupciót sokkal mélyebbnek és komolyabbnak kell venni, mint általában szokták, mert Korányi nem volt egy akárki által megközelíthető ember, de az én apám számára megközelíthető volt és ennél fogva én segédszolgálatos lettem a háború alatt.

V: A háború alatt a Nyugatban már nemigen írt.

L: Azt most nem tudnám megmondani, hogy írtam-e vagy nem, mindenestre a Nyugat és énköztem nagyon felbomlóban volt a viszony, és jött ez a Balázs Béla-korszak.

E: Ebből az időszakból: a háboruban kezdte írni a regényelméletét, Theorie des Romans. 14-ben kezdte írni.

L: Igen.

E: Az az érdekesség, ezen már gondolkodtam régebben is, hogy 14-ben írta, háború után tudta kiadni.

L: Az a dolog nem úgy van, mert én a háboruban kiadtam a Theorie des Romans-t, a Zeitschrift für Ästhetik und Allgemeine Kunstwissenschaftban. A könyvalakban csak háború után jelent meg.

/??/ E: kiadásában. De akkor jelent meg, amikor már nem értett vele egyáltalán egyet.

L: Ebben az időben a Gesinnung egysége az ~~fx~~ túlhaladta a meggyőződések egységét. Az a tény, hogy én a háborút Zeitalter vor endeten Sündhäftigkeitnek fogtam föl és a Tolsztojjal és Dosztojevskijjal végződött, ezzel belekapcsolódott a Theorie des Romans az én pre-reform okozta .

E: A heidelbergi kézirat, az esztétikai töredék kiadására nem

is gondolt?

L: Nem.

E: Az teljesen töredékes maradt?

L: Teljesen töredékes maradt. Egy fejezet jelent meg belőle egyszer a Zeitschrift für ~~Ästhetik~~ und Allgemeine ^{Kunst} Wissenschaftban vagy a Logosban, azt már nem tudom. Az volt a reprezentánsa. De én a heidelbergi esztétikát hamarosan föladtam, mert 17-ben elkezdtem etikai problémák iránt érdeklődni, és akkor már ezeket az esztétikai kérdéseket semmise be vettem.

E: Ez a fejezet, ami megjelent az esztétikából, ez sincs benne az összes művekben, amit most adnak ki?

L: Abban a Jungendwerke-ben benne van. Az az egy fejezet.

E: De az egész kézirat?

L: Nem.

E: Meg sincsen?

L: Egy része megvan, de nem is tudom, hogy hol és kinél.

E: Csak az etika iránti érdeklődésének az eredményeképpen milyen írások születtek?

L: Írásbeli művek nem jöttek létre abban az időben. Az etika iránti érdeklődés, ez az, ami elvezetett a forradalomhoz.

E: Beszédek és bizonyos beszédek, vagy csak kisebb cikkek jelentek meg a taktika és etika...

L: Az később, a 19-es időben.

E: De nyilván ennek az érdeklődésnek a gyümölcse ez is?

L: Természetesen. Itt van az a probléma fölvetve, az etikai konfliktusnak a kérdése, hogy lehet anetikusan és mégis helyesen cselekedni.

E: A Hebbel-probléma. A Judit...

/?/

L:

/német idézet/

E: Igen. Csodálatosan szép. Csak sajnós ez is, mint minden

csodálatosan okos és szép mondat, visszaélésekre ad alkalmat.

L: Olyan mondat, amellyel visszaélésre nem adna alkalmat, olyan mondat nincs.

E: Ez biztos.

V: Lukács elvtárs itt külön fejezetként jelöli meg a Kierkegaard-periódust.

L: A Kierkegaard-periódus az ~~xxx~~ kezdődött a Die Seele und die Formen Kierkegaard-fejezetével és aztán én még Heidelbergben sokat foglalkoztam Kierkegaard-ral, különösen Kierkegaardnak a Hegel kritikájával. Ezeknek nincsen írásbeli nyomuk.

E: Az elméleti tevékenység, az esztétikával kezdődött, utána jött az etikai érdeklődés, ezután jött a politikai. A politikai érdeklődés 19-től.

L: Énszerintem ebből nem lehet kifejt^{le}eni, hogy ez a politikai érdeklődés egyszersmind egy etikai érdeklődés volt. Az én számomra mindig az volt a probléma? Was tun? mit tegyünk? és mint-hogy a mit tegyünk-probléma egy etikai probléma, ennél fogva az én számomra ez a két kérdés kapcsolatban volt az etikai és a politikai problémával.

E: ~~Ugyan~~ Lehet, hogy ostoba kérdés lesz, de utólag visszapillantva az a rengeteg idő, amelyet nem filozófiai művek írásával töltött, utólag, a saját fejlődése szempontjából szükségszerűen töltött idő volt, vagy káros, hogy kimaradt. Nem tudom, érthető-e, amit mondok.

L: Nem tudom, milyen időre gondol.

E: 19-től az ifju Hegelig születtek rendkívül értékes cikkek, tanulmányok.

L: Egészen a Blum-tézisekig a magyar pártnak a funkcionáriusa voltam. Ennél fogva az én működési területemet messzemenően ez a körülmény határozta meg, és most a Blum-tézisek után, amikor

én beláttam azt, és ez a lényege a Blum-téziseknek, hogy a forradalmat, a proletárforradalmat és a polgári demokratikus forradalmat, amennyiben az igazán forradalom, nem választja el egymástól kinai fal, egyszer én ráléptem egy területre, amelyben szabadon mozoghattam és amelyben az etika számára ez a demokratikus terület adva volt. Ez egy vallomás-féle vagy micsoda, hogy amikor én a Blum-téziseket megírtam, akkor egyrészt rájöttem arra, hogy én nem vagyok politikus, mert politikus ebben az időben a Blum-téziseket nem írta volna meg, vagy legalábbis nem tette volna közzé. Ellenben volt ennek a dolognak egy másik oldala. Az, hogy én a Blum-tézisekből láttam, hogy a proletárforradalom nem egy izolált esemény, hanem egy történelmi folyamathoz tartozik a betetőzése és ennél fogva ennek a dolognak, ami a Blum-tézisekben van, megvan az a jó oldala, hogy szabadon engedti az ideológiai fejlődést a demokrácia irányába. Hogy ~~xxx~~ én ebben a fontosabbnak látott kérdésben szabad kezet nyerjek, teljesen behódoltam a magyar vonalon, nem akartam, hogy a Kun Béla egy triumfust csináljon magának, nem akartam, hogy a Kun Béla egy nemzetközi kérdést csináljon belőle magának, hanem egy magyar kérdéssé redukálódott a dolog, amin megváltozott az én egész filozófiámnak a tartalma és beállott az a szituáció, hogy én a német illetőleg orosz vonalra mentem át a magyar vonalról.

E: Mondható az is kis tulzással, hogy az Ifju Hegel a Blum-tézisek folytatása. A kapitalista társadalom problémáiról van szó.

L: Minden dolog énnálam valaminek a folytatása. Az én fejlődésemben azt hiszem, nem organikus elemek nincsenek.

E: Ugy értem ezt, hogy a kapitalista társadalom forradalmi korszakának a tanulmányozása valamiképp összefügg azzal a felismeréssel,

réssel, hogy a proletárforradalom és a polgári forradalom között nincs kínai fal.

L: Igen. Ebben a dologban teljesen igaza is van, én az ideológiai oldalára fordítottam át az érdeklődésemet és aztán ezt a problémát tettem nézeteimnek a középpontjává.

E: Ameddig ezt a fordulatot érdeklődésévé megtette, a Blum-tézisekig terjedő időszakot utólag is szükséges időszaknak véli ahhoz, hogy ez ideológiai fordulat végbemehessen.

L: Nem szabad elfelejteni, hogy a Wanker-féle fordulat az, hogy a szakszervezeti adót meg kell fizetni, azt jelenti, hogy az emberek belépődíjat kaptak a munkásmozgalomba, belépési helyet. Ezzel megtörtént az a fordulat, hogy megváltozott a viszony a proletármozgalom és a kommunista-mozgalom között. Az én számomra abban az időben már a kommunista mozgalom egy része volt egy nagy proletár-beindulásnak.

E: Előbb említette Kun Béla nevét. Megjelent most Háy Gyulának az önéletrajzában egy kötete, én nem olvastam, Háy Gyula azt állítja önéletrajzában, hogy Kun a politikai ellenfeleit Magyarországra küldte, hogy lebukjanak, és kinyírják őket. Én nem olvastam ezt.

L: Ez nincs kizárva. Én nem akarok Kun Béláról erkölcsi nyilatkozatokat tenni, de amennyire Kun karakterét ismerem - szabad megint egy anékdótát mondanom: az én első feleségem amikor Pesten volt, mikor Kunt meglátta, azt mondta: ez Votrek. Ez egy nagyon találó karakterisztika.

E: Adatok vagy tények nincsenek, csak ilyen sejtelmek?

L: Ezek bizonyíthatatlan dolgok, utóvégre én magam is lementem Budapestre, meg tudtam uszni, hogy hogy én ezt nem tekintettem egy végérvényes disznóságnak. Disznóságnak tekintettem a Kunt

magát, mint erkölcsi személyt, de ebben a dologban, sőt, én mondhatom, hogy én magam harcoltam ki, hogy lemehessek Pestre, azért, mert az volt a pártban az álláspont, hogy aki a központi bizottságnak, a külföldi bizottságnak a tagja, annak egy bizonyos időre le kell mennie Pestre és én azt mondtam, hogy én ezt megkockáztatom.

E: Az, hogy Lukács elvtárs meguszte ezt, az nem bizonyít semmit Kun mellett. Hiszen említette, hogy teljesen máshova kellett már első nap költöznie...

L: Vannak véletlenek. Én azt a véletlent, ami az én lakásom körül volt, nem számítom a Kun kontójára, mert a lenti emberek csinálták ezt és nem tudhatták azt, hogy én és a Nyugat között olyan szoros kapcsolat van, hogy ugyanabban az utcában nem lakhatom, ahol a Nyugat szerkesztősége. Ennélfogva kellett egy nagy mesét kitalálni, hogy elköltözhessem.

E: A lakásról a helyi emberek gondoskodtak?

L: Helyi emberek.

E: Csak egy címet kapott meg és akkor...

L: Arra a címre mentem el, és mikor láttam, hogy ez a Kun-dolog van, akkor én kitaláltam egy históriát, hogy Szegeden van valami örökségi ügy, és abban az ügyben nekem Szegedre kell elutaznom és így tovább.

E: Szóval Háynak az állítása ez lehet hogy igaz, lehet hogy nem igaz.

L: Bizonyíthatónak nem mondható. Az, hogy a Kun lazán kezelte az úgynevezett nehéz embereknek az illegalitását, ez biztos.

De hogy ez egy politikai meggyőződésből vagy egy hanyagságból vagy pláne rosszindulatból fakadt volna, erre semminemű bizonyíték nincs.

E: Én azt hiszem, Háy Sallaival kapcsolatban említi ezt.

L: Sallaival az egyedüli jogosult dolog ezt föltenni, mert Sallai a Korvin helyettese volt a diktatúrában. Ennélfogva egészen biztos volt, hogy ha őt lefogják, akkor fölakasztják. Ezt természetesen nem lett volna szabad megkockáztatni.

E: Hogy ő egyáltalán Magyarországra jöjjön.

L: Hogy Magyarországra menjen.

E: Hogy Háy neve fölmerült; Háyjal milyen kapcsolatban volt, volt valamiféle baráti viszonyban vele?

L: Én a Háyjal első időben jó baráti viszonyban voltam; mert ezek az ő első drámái, az Isten, császár, paraszt és a Tisza-zug, ezek nekem nagyon tetszettek. Attól fogva Háy azután átállt a szinpadi machereknek a sorába és attól fogva teljesen elhidegült köztünk a viszony.

E: Az első korszak, amikor még baráti viszonyban voltak, ez Berlinben volt?

L: Moszkvában.

E: Ott ismerkedtek meg egymással.

L: Ott ismerkedtünk meg.

E: 45 után semmiféle baráti kapcsolat...?

L: 45 után semmiféle kapcsolat nem volt.

E: Most már teljes mértékben macherré változott és nyugaton írja egymás után közepes sikerű darabjait.

L: Háy teljesen macherrá vált.

E: Az a balszerencséje volt azt hiszem, ami egy filozófusnál nem tragikus, sem egy bármilyen szakmánál, hogy nem volt anyanyelve, semmilyen nyelven nem tudott igazán. Aztán hiszem, németül jobban tudott valamivel, mint magyarul, de a szinpadi nyelvnek az élessége és briliáns volta, ami kell, az Háyból teljesen hiányzott, még az első darabjaiból is hiányzott.

L: Csakhogy az első darabjaiban tényleges konfliktus volt.

Az első darabokban az nem kétséges, hogy ebben a Tiszazugban egy komoly konfliktus van. Ne felejtse el a magyar drámának az akkori helyzetét, ez természetesen óriási dolgot jelentett akkor.

E: Még most óriásit jelentene. Konfliktus most sincs nagyon a darabokban.

L: Konfliktusok nincsenek most a magyar darabokban. A Háynak ez az akkori föllépése egy tényleges fordulat volt a magyar dráma ügyében.

E: A Heine könyvvel egyidőben kezdett el foglalkozni a mai polgári filozófia világával, vagy későbbi fejlemény?

L: Egy ~~xxx~~ párhuzamos fejlemény. Én a modern irodalomnak a mivoltát kutattam és ez a kutatás átment a filozófiába. ~~xxx~~ Filozófiai, esztétikai dolgokat nagyon nehéz megkülönböztetni egymástól mert ne felejtse el, hogy ebben az időben, pár évre rá jött létre a nagy esztétika, amelyben azután éppen ezek a problémák vannak a középpontba állítva.

E: Már a filozófiai és esztétikai problémák azonosságából?

L: Az, hogy az esztétikai problémákat másképp, mint a speciális esztétikai visszatükrözés révén, nem lehet megoldani.

E: Igen. Korábban a realizmus problémáiban szerepel az a tétel valamelyik tanulmányában a kritikáról szólva, hogy kétfajta kritikus lehetséges: a filozófus-kritikus és a költő-kritikus.

Ez a tétel. Ennek a tétellel vág egybe talán az is, amit a beszélgetésünk elején a Popper Leóról mondott, hogy a legritkább esetben konverzál a kritikai tehetség meg a filozófiai tehetség.

L: Nekem egy régi meggyőződése, ez kapott ebben a formában irodalmi, irodalomtörténeti, irodalomfilozófiai megnyilvánulást.

E: Vannak-e, ismer-e - ez nem életrajzi kérdés, de ezzel az elméleti kérdéssel van kapcsolatban - olyan filozófusokat, akik a

teória oldaláról közelednek, de nagyon nagy kvalitás-érzékük is van. Léteztek-e ilyenek?

L: Nekem a Popper Leó ezt a típust elhalványította, mert ő egy olyan tökéletes formája volt ennek a típusnak, hogy én ^{ezt} ettől fogva nem nagyon néztem.

E: Nem a személyes életében, hanem a filozófia történetében?

Ott sem. Lessing nem tartozik ide?

L: Lessing számára a társadalmi probléma a vezető probléma volt. Az ő számára az volt a kérdés: hogyan emancipálni a német polgári drámát a franciától. A francia hibáitól.

E: És Diderot, mint kritikus nem egyesítette a kettőt egymásban? Nem mint író.

L: Diderot-ban sokkal inkább ~~ix~~ megvannak ezek a tendenciák, mint Lessingben és természetes, hogy Lessingben is megvannak. De ezek nem a domináló tendenciák.

E: Saját életművét ilyen szempontból, tehát az egyed iránti fogékonyság szempontjából hogy ítéli meg? Ugy értem, azt, hogy esztétikai életművének a vezérlő gondolata mégis a filozófiai szempont mindenképp. Viszont rengeteg esszét és tanulmányt írt irodalmi, művészeti jelenségekről, ahol a vajadás problémái kikapcsolhatatlanok voltak.

L: Természetesen. Ez az én fiatalkori élményem, amit a Popper Leótól szereztem, ez a művészetnek ez a homogeneitása, ez az egyanyagúsága természetesen egy vezető gondolat volt.

E: De ugyanakkor számos tanulmánya van, ahol az én megítélésem szerint rendkívül finoman és behatóan elemez egyedi jelenségeket, formaproblémákat, az egyes írók specifikus ~~sajátosságait~~ sajátosságait,

L: Az irodalomban nem tudok különbséget tenni a specifikus és az általános között. ~~ix~~ Irodalmilag a specifikus általános és az általános az specifikus.

E: Igen, elméletileg ez kétségkívül így van, és éppen a különös-
ség kategóriájával kapcsolatban Lukács elvtárs bizonyította be
ezt a legszebben. De én most arra próbálnék utalni, hogy az e-
gyes ítéletek ítéletei, mondjuk a Thomas Mann tanulmányaira
gondolok, vagy más tanulmányaira is, Szolovjencin a legutóbbiak
között, arra vallanak, hogy az a fajta kvalitás iránti érzék,
amely^{et} általában a filozófusoktól megtagad, ez az esszéire na-
gyon nagy mértékben jellemző.

L: Én megtagadtam ezt magamtól a Popper Leóval való párhuzam-
ban. A Popper Leóval való párhuzamtól eltekintve én magamat
egy igen kitűnő analízátornak tartottam. Ez a két dolog nem
zárja ki egymást.

E: Erre nem lehetett mást válaszolni, de én épp ezt akartam halla-
ni, tudniillik annyi a divatos és modern és nagyon sokszor csacsi
bírálatok részéről olyan bírálat szokott felmerülni, hogy az ál-
talanos iránt nagy érzéke van, ugyanakkor az egyedi művek iránt
kevesebb, vagy nincs.

L: Én ezt nem hiszem, mert én számtalanszor életemben analizáltam
egyedi műveket és nem találom, hogy rosszul analizáltam.

E: A multkori beszélgetésben, mikor Livsicről esett szó, ellen-
tétükként azt hozta fel, hogy Livsic teljesen értetlennek bizo-
nyul a modern jelenségek iránt.

L: Igen.

E: Mik ezek a modern jelenségek, ahol kettőjük között ellentétek
vannak? Mert egy csomó modern jelenséget Lukács elvtárs is el-
utasít, gondolok a Ionescu-féle drámára vagy a Beckett-féle drá-
mára. Mik azok a modern jelenségek, amelyeket Lukács elvtárs el-
fogad és Livsic mereven elutasít? Milyen jellegűek ezek? nem pon-
tosan nevekre gondolok, hanem milyen jellegű.

L: Az, hogy a modern drámában kétségkívül fölmerülnek a tragikus dolognak a nyomai vagy a kezdeti. Ezeket a dolgokat rendkívül gondosan figyeltem, mert az volt a véleményem, hogy azt kell megmutatni, hogy megvannak ezek a dolgok még ma is, ha gyöngén és problematikusán is. Livsic ezzel szemben teljesen elutasító volt.

E: Az egész modern dráma... nem vette észre a tragédiát és Lukács elvtárs mely írónál ~~xxx~~ figyelt fel erre a tragikus...? Dürrenmatt-nál például? Az öreg hölgy...?

L: Például a Dürrenmatt első drámájában kétségkívül fönnáll ez az összefüggés, Dürrenmattnak a későbbi fejlődését én nagyon kritikusan nézem. Az első drámát,...

E: Az öreg hölgy látogatása? Die alte Dame...?

L: Igen, ezt például egy nagyon értékes és jó dolognak tartom.

E: És nem a drámában, a képzőművészetben is voltak ellentétek Livsic és Lukács elvtárs között?

L: Az az ellentét volt, hogy én Cézanne-ban és Van Gogh-ban láttam a modern festészetnek a csúcspontjait, míg Livsic sokkal korábban teszi vissza ezeket a pontokat.

E: Ő hova?

L: A reneszánszba.

E: Az nagyon messze volt. És zenében ugyanez a különbség megvan?

L: Zenében, ez akkoriban nem volt egy ilyen fontos kérdés, mert az én számomra a zenei kérdés akkor vált fontossá, amikor a Bartók-probléma fölmerült.

V: A Popper Leó Marxot már akkoriban olvasta, ő már ismerte Marxot?

L: Nem.

V: Hogy egy pár Petőfi-kérdést adjak fel. Van hozzá kedve?

Nem kötelező, csak hogy ha esetleg... Hogy a Petőfivel való

találkozás élménye...

L: Petőfivel én gimnazista koromban találkoztam. Tulajdonképpen azt lehet mondani, hogy ő volt az egyetlen magyar költő, aki nekem akkor tetszett. Ezt elmondhatom. De most, hogy miért tetszett és hogyan tetszett, erről már nagyon keveset tudnék mondani.

V: Nem is ezt, hanem mindenesetre nem volt egy olyan éles, olyan nagy hatás, mint az Ady-hatás, természetesen.

L: Természetszerűleg nem. Egy primitívebb állapotban ért engem. Én akkor még csak a magyar irodalmat tekintettem át, azt, ~~kann~~ amit magyar irodalomnak tekintenek és abban Petőfit ismertem föl, mint olyat, aki az érdeklődésemet fölkelte. Ilyen dolgokkal, mint: nyilvános épület nincs, hát az akasztófa mi? az pedig majd minden falu határában látható. Ez az, ahol Petőfi engem megfogott.

V: Mert ő se tisztelte a protokollt. De maga átértékelte az Ady-Babits vitát, a Petőfi-Arany vitát, ebben hogyan foglal állást - tudjuk, hogy hogyan foglalt állást, de emlékszik arra, hogy akkor ez egy nagyobb hatást tett magára?

L: Természetesen. Babitsnak a konzervativizmusát én tulajdonképpen meglehetősen korán ismertem föl, mert nem tudom, mikor jelent meg ez a tanulmány...

V: A Petőfi-Arany?

L: Nem, a Petőfi-Aranyt azt én már kezdettől fogva elutasítottam, de volt Babitsnak egy önélet...

V: Ez a Keresztül-kasul az életemen, ez már a 30-as évek végén azt hiszem.

L: Ezekből én láttam azt, hogy Babits egy egyszerű konzervatív jó magyar ember.

V: Amit Király István most úgy mond, hogy nem konzervatív, hanem csak a szekuritást kereste.

L: Ez a Királynak a szükséges kompromisszuma.

E: Király is a szekuritást keresi.

V: Igen.

L: Király a mai világban a szekuritást keresi és ennél fogva természetesen Babits az ő számára valamit jelent. Az én számomra, én megmondom magának, hogy énnekem azután, hogy a Babits megírta ezt az első verset az első háború után, hogy "ki a bűnös ne kérdjük, ültessünk virágot", itten én Babbitssal mint forradalmár költővel természetesen leszámoltam.

V: Azt mondják, hogy az esztétikájában mint alapelvet fejt ki, hogy az igazi művészet nem szolgál közvetlen praktikus célokat, hanem az ember formálásán keresztül formálja a valóságot. Petőfi néhány verse ellenpéldaként szerepel az Esztétikában. Hiszen ő számos versével közvetlenül beleszólt a történelem alakításába. Hogyan világítaná meg ennek a második lehetőségnek az esztétikai alapját?

L: Itt nem szabad elfelejteni, hogy 48-ban Magyarország egy meglehetősen primitív feudális állapotban volt. Ebben a stádiumban természetesen a Petőfi állásfoglalásai rendkívül radikálisak és rendkívül messzemenők voltak és egy olyan átalakításra, mint amelyet az Ady csinált, olyanról még beszélni sem lehetett. Ez egyszerűen nem létezett ^{az}akkori Magyarországon. Azt hiszem, ebben igazat ad nekem.

E: Föltétlenül.

L: Ez a Babits-féle Magyarország, ez egy "ki a bűnös, ne kérdjük"-ország, és most megint az a kérdés fölmerül, hogy Mikszáth-i színvonalon van az egész első háborúnak a problémájának föltéve.

E: Egy másik kérdés; az Esztétikában határesetként szerepel az - visszatérünk Petőfire Babitsról, - hogy a művész közvetlen szól bele ~~xxx~~ politikai műveiben a valóság irányításába, általában az ember egészén keresztül formálja a valóságot.

L: Ez az én véleményem szerint egy történelmi kérdés. * 48-ban természetes, hogy Petőfi egy ilyen közvetlenül, Egy goromba tábornokhoz vagy nem tudom micsoda, verseiben a demokráciát közvetlenül követelte. Adyval eltelt egy fél évszázad és ne felejtse el, hogy ebbe a fél évszázadba jut, amit én Arany Jánostól szerettek idézni, hogy...

V: "Ha egy uri lócsiszárral találkoztam..."

L: "...találkoztam, s bekent sárral, nem pöröltem, félreálltam és letöröltem". Ebben a Magyarországon természetes, hogy Adynak az oppozíciója ezerszer élesebb, mint Petőfié. Nem azt mondom, hogy Petőfit és Adyt egyenlő mértékkel kell mérni, mert az, ami Petőfiben megvan, az egy nagyon szerény dolog ahhoz képest, amit Ady követel. Ez a követelés természetesen adódik a körülményekből.

V: Lukács elvtárs Heinevel nagyon sokat foglalkozott. Milyen hatást lát Heine... én azt hiszem, sokkal nagyobb Heinenek a Petőfire gyakorolt hatása, mint ahogy általában az irodalomtörténet számbaveszi.

L: Ez lehet, de én nem tanulmányoztam ezt a kérdést közelebbről.

V: Én magatartásban gondolom.

L: Azt az érdekes dolgot veszem, hogy Petőfi Heinenek a kritikáját Börne ~~xxx~~ fölött abszolút kitalálta. Petőfi költői fölfogása abszolút a Börne fölfogása.

E: Ez biztos. Azt hiszem, még filológiaiilag is kimutatható, hogy Petőfi Utiképe és Heine Reise Bilder-e még a címben is, mert "utirajzok" helyett "uti képek"-et ír azt hiszem Petőfi. A XIX. század legjobb magyar prózájának tartom stílusán, az teljes mértékben a Heine hatása.

L: Én nem vonom kétségbe. Én csak kétségbevonom azt, hogy Petőfi

Heinenek azt a Börne-féle ~~parikázás~~ kritikáját, a Goethe-ellenességnek a kritikáját hogy ő ezt komolyan vette volna.

E: Bizonyos, hogy ismerte?

L: Ezt természetesen én nem tudom megmondani.

V: Elégé köztudott volt, de azt hiszem, inkább később.

E: Én azt hiszem, hogy ő ismerhette a Buch der Liedert biztos, és ismerhette szerintem a Deutschlandot. Mert A kutyák és farkasok dala, és A farkas dala, amelyek közt két év van, olyan közvetlenül...

L: Egészen kétségtelen, hogy Petőfi Heinekek a költészetét ismerte. Csak az a kérdés, hogy ezt a Börne-kritikát ismerte-e.

E: De nem hatott rá semmiképpen.

L: Semmiképpen nem hatott rá. Éppen ezért itt van Petőfinél egy adag bornirtság.

E: Igen, biztos. De talán ez onnan is adódhat, ~~hogy~~ nem személyes bornirtságból, hanem azért, mert a forradalom másképp ütött be Magyarországon, mint Németországban.

L: Ha én bornirtságot mondok, akkor ne vegye ezt szó szerint, hogy én Petőfit egy korlátolt embernek tartottam volna. Sohase tartottam. De van egy része annak, hogy a magyar forradalom kevésbé volt komplikált, mint a német.

E: Azt hiszem, nem vált még aktuálissá a forradalmi aszkézisnek a bírálata nálunk. Nem is volt még ez az aszkézis, mint veszély.

L: Petőfinél egészen világosan látszik az Egy gondolat bánt engemet és így tovább versekből, hogy ő ezt a forradalmi aszkézist egyáltalában nem látja veszélyesnek.

E: Nem látja veszélyesnek. Lehet, hogy rossz példa, de a maga személyes életén is, hogy úgy képzei el, hogy egyik kezében a felesége kebele, másikkban a szabadságharc története. Ez egy példátlan elképzelés volna Németországban, azt hiszem, Heine a hasát

fogta volna a nevetéstől, mert azt mondta volna Heine, gondolom, hogy ahol egyik kézben kebel van, akkor legyen a másikban is kebel.

L: Azért Heine nagyon tisztelte Petőfit.

E: Igen, tudom.

L: Azért Heinenek nyilván nagyobb történelmi érzéke volt, mint Petőfinek, nyilván ő ezt az összefüggést látta.

E: Idősebb is volt.

L: Mindenféle körülmények játszanak közre.

E: Csak azért mondtam ezt a példát, szerelem és szabadságharc^x együttes látásáról, hogy ez Petőfiben egyáltalán nem vált szét, az élet élvezete és a szabadságért való harc, hogy így fejezzem én is ki magam, teljesen együtt ment nála.

L: Igen, csak hogy mondom, ez szerintem a magyar 48 és a német 48 közötti különbségben van.

E: Ez biztos. Csak azt akartam ezzel a példával mondani, hogy Petőfi ugyanakkor, amikor a Börne bírálatát elfogadta Goethe-ről, maga nem egy Börne-i aszkétikus állásponton állt, és nem is a Heine-i ironikus állásponton, hanem valahol a kettő között egy furcsa, az akkori Európában csak Magyarországon lehetséges plebejus forradalmi állásponton. Ez a magán-morál és köz-morál kérdésében is...

L: Petőfinél van egy ilyen, a közmorálnak a preponderenciája, ami Heineből egészen hiányzott.

E: Visszatérve az eredeti kérdésre; Lukács elvtárs tehát történelmi kérdésnek tartja merőben, hogy a művészetnek módja nyílik-e közvetlenül belenyulni a valóság irányításába, alakításába.

L: Ez egy történelmi kérdés, mert ha veszi a Heine 48-át és a Petőfi 48-át, Petőfi mégis a forradalomnak egy aktív harcosa

volt és az Egy gomomba tábornokhoz, vagy nem tudom micsoda, ezek nem hiába és nem visszhang nélkül íródtak. Ellenben Heinénél ilyesmiről természetesen szó sem lehet.

E: A művészet visszatükrözés természet és strukturáját befolyásolja egyáltalán, hogy ilyen művek születtek? Lukács elvtárs az Esztetikájában említi azt hiszem a francia karikaturista, Domiét is említi, mint olyat, aki Petőfi típusába tartozó művész. Domié rajzai, Petőfinek ezek a politikai versei strukturálisan különböznek más, az esztétikai visszatükrözés szempontjából...

L: A szempont az, ~~xx~~ itt a műfaji dolgok szerepet játszanak, hogy Domié képzőművészet terén csinálta ezt. Petőfi pedig a költészet terén. Ebben én egy óriási különbséget látok, mert a filiszternek ezt a szörnyű képét, amit Domié adott, ezt valószínűleg Petőfi helyeselte volna.

E: Biztos.

L: Ennélfogva nem lehet a dolgot műfajilag egymástól elválasztani.

E: Igen. De most mind a két műfajra összefoglalóan kérdezném, hogy a Domié rajzok vagy a Petőfi versek, együttvéve ezek mint művészi visszatükrözés, struktúráisan különböznek-e az olyan művészi visszatükrözésektől, amelyek nem közvetlenül alakítják át a valóságot. Tehát Lukács elvtárs azt állítja, hogy ez háttérset, közvetlenül beleszólni a valóságba, akkor ez jelent-e egy strukturális változást a művészi alkotásban?

L: Azt hiszem, hogy igen. Petőfit és Heinet lehetne példának hozni, ahol Petőfi számára abszolút nyilvánvaló volt az uri Magyarország teljes elvetése, míg Heine számára Németország nem volt egy teljesen elvetendő dolog, illetőleg egy magasabb nivón történt az elvetés.

E: Nevezetesen annyiból, hogy nemcsak Németországot veti el, hanem

még ellenzékét is, a forradalmi rétegét is. Az akkori forradalmi réteget.

L: A forradalmi rétegben az ellenzékét Heine nagyon helyesen kritizálja.

E: Igen. Föltétlenül.

L: A német forradalomban ez az ellenzéknek ez a szerepe, ez sokkal fontosabb és lényegesebb volt, mint a magyarban.

E: Azt hiszem, Heine, - bár nem tudom, megfogalmazta-e, - azt is fölismerte, hogy a Börne-féle morál nagyon sok ponton, tartalmilag különböző, de megegyezik az uralkodó morállal. Amikor Heine Németország ellenzékét is elvetette, akkor ugyanaz vezetete végeredményben.

L: Teljesen igaza van.

E: Petőfinek nem is volt ilyen ellenzéke.

L: Ez a dolog Petőfinél nem merült föl, ez a 48-as német és magyar forradalomnak a különbsége.

E: Pontosabban: felmerült Petőfinél, amikor olyan emberekről volt szó, mint Kossuth vagy Széchenyi, akiket ő teljes mértékben elvetett. De az egy más réteg volt, nemesi réteg, nem a vele egyivásukat vetette el. Kossuthra azt mondta, nem az országot, a kutyámat se bízám rá. Eléggyé erősen elvetése Kossuthnak, azt hiszem.

L: Igen, csak hogy itt éppen ez az ellentét, hogy Németországban a hűbériség fölbontása egy döntő fontosságú kérdés volt, de nem "a" kérdése a forradalomnak, míg Magyarországon "a" kérdés volt. És itt természetesen kvalitatív különbségek jönnek ki.

E: Nem beszélve róla, hogy Németország egyesítése volt az egyik legfontosabb kérdés még külön, "a harminchat pöcegödör", ahogy Heine mondja. A harminchat pöcegödör egyesítése, Magyarországon pedig a feudalizmus fölszámolása, azt pedig bonyolította a nemze-

tiségekkel kapcsolatos probléma. Most Széchenyivel próbálok foglalkozni, rengeteget olvasok Széchenyiről. Nagyon érdekes. Kiderül, hogy ebben a korban Széchenyi volt talán az egyetlen, aki ezt a nemzetiségi problémát fölismerte. Amikor Kossuth horvát püspöknek egy magyar-párti horvátot akart kinevezni, a közgyűlésnek örvendett Horvátországban, akkor Széchenyi azt mondja: hát ez az ember mindenkit ellenünk akar heccelni, az osztrákokat is meg a horvátokat is, azt mondja, ez nem megy. Teljesen tisztán látta Széchenyi nemcsak a horvát püspök kinevezésénél, hanem másutt, a szerbeknél, azt, hogy az osztrák politika ellenünk hecceli és Kossuth segít az osztrákoknak, Széchenyi mondja, amikor ő is ellenünk hecceli a szerbeket.

L: Ez nagyon érdekes.

E: Nagyon érdekes. Nem tudtam, hogy ilyen tisztán látott. Ugyanakkor reakciós is volt.

L: Itt van a magyar forradalomnak ez a mély ellentmondása, hogy mindezzel Széchenyi egy konzervatív ember volt a forradalomban.

E: Konzervatív ember, de azt mondta, hogy ki kell békülni mindenáron az osztrák uralkodóházzal, és igyekezni kell a reformokat...

L: Itt van az a nagy különbség, ami a magyar nemesség szerepében a dualitás, hogy a magyar nemesség progresszív volt az Ausztriától való elszakadás kérdésében és nem volt progresszív a nemzeti kérdésben. Ebben a két kérdésben akadnak olyan dolgok, ahol összekeveredik a két dolog, és ezért van, hogy a magyar forradalomban Széchenyiéknek és azután Széchenyi követőinek a szupremáciája.

E: Az a fantasztikus tisztánlátása Széchenyinek szellemi fölényt adott neki, hogy ő teljesen tisztán látta azt, hogy ~~Magyarország~~ Magyarország abszolút kisebbségben van ebben a birodalomban. Még a magyar részben is abszolút kisebbség, nem az osztrák-magyar birodalomban, hanem az akkori Magyarország területén is kisebbségben

van és mindenáron békét kell kötni. Ő a nemzetiségiekkel is békét akart.

L: Természetesen, és ezt tartom én a legfontosabb pozitív oldalának Széchenyinek.

E: És ebben egyedülállt, Petőfit beleértve egyedülállt Széchenyi.

Még Eötvös és Deák se látták, Eötvös egy kicsit látta, Eötvös hajlott erre, de Deák se látta akkor ezt egyáltalán, csak

Széchenyi. Az az érdekes, hogy Kossuthot ebből a szempontból tartja vészterhesnek, azt mondja, hogy Kossuth egyrészt a nem-

/??/ zetiségiek , másrészt fölbiztatja ezeket a Vasváriékat, mondja. Föl fognak bennünket akasztani, mondja, remélem, Ha Kossuth-tal felakasztanak, írja Széchenyi a naplójában, remélem, háttal fogunk egymásnak lógni. Rettenetesen gyűlölte Kossuthot. Kossuth pedig azt mondta, hogy ez néhány száz ember a magyar radikálisok, azt mondja: egy nap alatt agyonveretem őket, ha kell. Széchenyi így írja naplójában, amit a minisztertanácsban mondott, tehát nem írt sehoh, még a saját számára sem, de Széchenyi gondosan hazament és fölírta a naplójába, hogy a Kossuth azt mondta, hogy ezt a párszáz embert nyugodtan heccelhetem, mert amikor kell, akkor agyonveretem őket, mondta Kossuth. Széchenyi, aki nagyon utálta ezt a pár száz embert, állandóan félt tőlük, rettegett, állandóan félt, hogy őt felkötik. De ezt nem szerette, hogy heccelni akarja őket a Kossuth, aztán felakasztani. Ezt nem szerette sehogysem. Ez a napló különben - németül írta Széchenyi, - egyike a legérdekesebb olvasmányoknak, amiket utóbbi években elém kerültek.

L: Én nem láttam ezt a naplót.

E: El tudnám hozni. ~~Károlyi~~ Károlyi Árpád adta ki 1922-ben.

Három kötetben. 50-60 oldal maga a napló, aztán van a Döblingi napló is és végül valami, amiből én az egész darabot meg akarom

majd írni, a Széchenyi Nagy magyar szatira című műve, amelyet 59-ben elkobozott a rendőrség, ez vezetett Széchenyi öngyilkosságához is, mert ebben olyan dolgok vannak Ferenc Józsefre, hogy vitathatatlan volt, hogy zárt intézetbe fogják csukni és inkább öngyilkos lett. Ez a Nagy magyar szatira a magyar irodalom egyik legérdekesebb műve. Egy ember, aki egész életében azon a véleményen volt, hogy a magyar reformot az osztrák házzal együtt kell megcsinálni. Soha, beleértve Petőfit, sőt, talán Adyt is, senki ilyen gyűlölettel Ferenc Józsefről, erről az egész ügyről nem írt. Ez olyan félelmetes együtt, amikor a tények elszabadulnak, egy szabad asszociációs technikával írt 600 oldalas könyv ez a Magyar szatira, ahol folyton képzelt beszélgetést folytatott Bach és a császár között. Két undorító ellenszenveskripli beszél egymással. Károlyi Árpád, aki egy aulikus szervező ember volt, folyton lapalji jegyzetekben mentegeti a Széchenyit, mondhatom, nagyon szórakoztató. Széchenyi azt mondja, hogy Ferenc József higagyu és kőszivü. Csillag: nem szabad ezt felségsértésnek fel-fogni. Széchenyi atyaián korholja a fiatal császárt.

L: Ez egy nagyon érdekes dolog. Mutatja, hogy milyen mélyre mentek a magyar forradalomnak ezek a primitív ellentmondásai. Nem szabad primitív és egymással ellentétbe hozni.

A magyar ~~akkor~~ forradalomban tényleg egy mélyreható ellentét-ről van szó. ~~Egy~~ Az egész magyar forradalmi idő hatásáról, mert arról van szó, hogy a magyar forradalom két irányba működik. Az egyik a magyarságnak a védelme és ^{ez} egy progresszív dolog, és a másik dolog a Habsburgok elleni dolog, amelynek nagyon megvan a maga belső problematikája. Ez a forradalomnak a dualitása Magyarországon, ami a német forradalomban nem volt meg.

V: Visszaéltünk megint.

E: Három~~sz~~ és háromnegyed órát beszélgettünk, Lukács elvtárs.

Mi beszélgettünk erről... nem tudom, mennyire fáradt. Látni nem látszik.

Rettenetesen érdekes ez a Széchenyi-probléma, mert ezt az egész forradalmi összképünkben eddig, a marxisták is kihagyták. Széchenyit általában elintézték, mint egy 47 vagy 48 március alapján álló, de alapjában konzervatív politikust.

V: Ne felejtse el, hogy ez egy reakciója volt annak...

E: Hogy a Szekfü Gyulák a Széchenyiből csináltak istent. Az érdekes az, hogy ~~mi~~ mostanáig nem tudtam eldönteni, hogy a Széchenyi aggályainak mennyire volt jogosultságuk, tudniillik ő azt állította előre már, márciusban: hogy ha mi megverjük a Habsburgokat, jön a cár, azt mondta. És azt mondja, a cár összefog a felheccelt szláv kisebbségekkel. Ez kísértetiesen bevált. Az a kérdés, amikor volt a nagy vita, amikor Petőfi megírta a Vörösmarty ellen azt a versét, hogy az olaszok szabadságharcának a leverésére adjunk-e katonát vagy nem. Széchenyi a lehető legnagyobb mértékig, határozottan azon a véleményen volt, hogy nem szabad azt szavazni, hogy nem adunk, el kell szépen esetleg szabotálni, nem szabad nemmel szavazni, mert abban a pillanatban megkönnyítjük azt, hogy Jellachichot megindítsák az osztrákok ellenünk és nincs meg a védelmünk. Én nem vagyok történész, én csak azt látom, anélkül, hogy én Széchenyinek a pártján volnék, mert magam is azon a véleményen vagyok, hogy ha egy forradalmat meg lehet csinálni, akkor meg is kell csinálni. A lehetőségében rejlik a szükségessége. De azért így elutasítani ezt a magatartást egyáltalában nem lehet, mert egy csomó jóslata egy az egyben bevált. És éppen azon a ponton, hogy tényleg összefogtak a kisebbségekkel az osztrákok meg az oroszok.

L: Ez természetesen, ez a magyar szabadságharcnak a tragédiája.

E: Széchenyi örült volt, szabályos örült, pathologikus eset volt, voltak kényszerképzetek. Például a Lánchidat felfogta, mint a magyar nemzet szimbólumát. Azt mondta: ha felépül a Lánchid, akkor

sikerülni fog az egész forradalmi mozgalom. Ha nem épül föl, akkor nem sikerül. Elment a Lánchidhoz, mindig eljárt az építkezést nézni, és egyizben odament, fölment az építőkhöz, 57 éves volt akkor, azt hiszem. És épp leszakadt egy tartógerenda és Széchenyi beesett a Lánchidról a Dunába. Kiusztott természetes, magyar virtussal kiuszott, de hetekig buskomor lett attól, hogy égi jelnek fogta fel, hogy nem lesz semmi ebből. Aztán elképzei azt más-kor, hogy a Jellasich jön és őt meg fogják ölni. És hol tudok én menekülni, a Lánchidnak akkor már meglévő láncán keresztül tudok menekülni Budára. Nem tudta, hogy meg tudja-e csinálni és fényes nappal a fiával átbállanszirozott így a Lánchidnak a láncán, 57 éves korában, oda-vissza. Természetesen fényes nappal tette, mert éjszaka mégsem lehetett volna. Ez mai szempontból teljesen egy abszurd darabnak egy betét-száma, amit a legnagyobb magyar, az ország legtekintélyesebb főura és a fia a Lánchid láncán egyensúlyozva átmegy. Félelmetes jelenet.